BİREYSEL BAŞVURU İÇTİHATLARINDA YAŞAM HAKKININ USULİ BOYUTU: ETKİLİ SORUŞTURMA YÜKÜMLÜLÜĞÜ(*)

Doç. Dr. **Hayri KESER**(**)

Öz

Yaşam hakkı Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) 2. maddesinde düzenlenen ve koruma altına alınan temel haklardan biridir. AİHS m.2'de birtakım istisnalar dışında kişinin yaşam hakkının hiçbir şekilde sona erdirilemeyeceği hüküm altına alınmıştır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) de içtihatlarıyla yaşam hakkının korunmasına ilişkin olarak devletin birtakım yükümlülükleri olduğunu kabul etmiştir. Bu yükümlülüklerden biri usuli yükümlülüktür. Bu yükümlülük yaşam hakkının sona ermesi sonucunda ölen kişinin yakınlarının etkili bir şekilde hesap sorabilmesini ifade etmektedir. Bu ise devletin etkili soruşturma yapabilmesiyle mümkün olmaktadır. 1982 Anayasasının 5 ve 17. maddeleri, yaşam hakkının korunmasını içermektedir. Devletin yaşam hakkını koruması usuli yükümlülükleri de gerektirmektedir. Çalışmada devletin bu etkili soruşturma yükümlülüğü inceleme konusu yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Yaşam Hakkı, Usul Yükümlülüğü, Etkili Soruşturma, Bireysel Başvuru, Pozitif Yükümlülük.

THE PROCEDURAL SCOPE OF THE RIGHT TO LIFE UNDER JURISPRUDENCE OF THE INDIVIDUAL APPLICATION: OBLIGATION OF THE EFFECTIVE INVESTIGATION

Abstract

The right to life is one of the fundamental rights regulated and protected in Article 2 of the European Convention on Human Rights. ECHR art. 2, except for some exceptions, it is stipulated that the right to life of a person can never be terminated. The European Court of Human Rights has also accepted with its jurisprudence that the state has certain obligations regarding the protection of the right to life. One of these obligations is the procedural obligation. This obligation refers to the ability of the relatives of the deceased to be held to account effectively. This is only possible if the state conducts effective investigations. Articles 5 and 17 of the 1982 Constitution include the protection of the right to life. The state's protection of the right to life also requires procedural obligations. In this study, this effective investigation obligation of the state has been examined.

Keywords

Right to Life, Procedural Obligation, Effective Investigation, Individual Application, Positive Obligation.

(*) Makalenin Dergiye Geliş Tarihi: 18.08.2022 - Makalenin Kabul Edildiği Tarih: 24.08.2022, DOI No: 10.54704/akdhfd.1163722.

(**) Akdeniz Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Anayasa Hukuku Anabilim Dalı / Antalya-Türkiye.
E-posta: hayrikeser@akdeniz.edu.tr,
Orcid Id: https://orcid.org/0000-0002-8209-1422.

"This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0)"

Extended Abstract

Fundamental rights and freedoms of individuals should be under the guarantee of the rule of law. Protecting the fundamental rights and freedoms of individuals is among the main objectives and duties of the state. In addition, Article 17 of the Constitution provides for the protection of individuals' right to life. Judicial organs are the guarantor of individual rights and freedoms and the principles of the rule of law. Authorized organs of the state should act in accordance with the rules of law, especially the Constitution, and the rights of persons whose fundamental rights and freedoms are restricted or prevented should be effectively protected.

The 1982 Constitution has undergone significant changes with the Law No. 5982 on the Constitutional Amendment dated 12.09.2010. A significant part of these changes were related to the judicial bodies. In addition, against the judicial decisions that became final after 23.09.2012, the individual remedy was accepted and the Constitutional Court was held liable to effectively protect human rights. The most rooted and most important function of the individual application, which is an expression of the state's obligation to protect human dignity, is to ensure the effective realization of fundamental rights and freedoms.

In addition to making legal regulations for the protection of fundamental rights and freedoms, the state also has duties to ensure and supervise the effective implementation of these regulations. With the right of individual application accepted in the Constitution, it is checked whether the state effectively protects the fundamental rights and freedoms of individuals. Fundamental rights and freedoms regulated in the Constitution are within the scope of the European Convention on Human Rights (ECHR) and its Additional Protocols within the scope of the Constitutional Court's (AYM) supervision. In determining this scope, the Constitutional Court is heavily influenced by the ECHR and the case law of the European Court of Human Rights in terms of concept and method. The "effective investigation obligation", which will be examined in this article, is a concept that emerged from the case law of the ECtHR and adopted by the Constitutional Court. Our main subject within the scope of the article is to what extent the concept of effective investigation obligation and its related elements manifest themselves in the Constitutional Court's decisions in terms of the right to life.

In the ECHR, the right to life is regulated in Article 2 of the convention. The provision of the article titled right to life is as follows:

1. Everyone's right to life is protected by law. No one's life can be deliberately put to an end, except for the execution of this sentence, which has been sentenced by the court, for an offense punishable by the law with the death penalty.
2. The death shall not be deemed to have resulted in a violation of this article if the death occurred as a result of the use of force not exceeding what is absolutely necessary in one of the following situations:

a) Ensuring the protection of a person against unlawful violence;

b) to carry out the proper arrest of a person or to prevent the escape of a person who has been duly detained;

c) The suppression of an insurrection or rebellion in accordance with the law.

Article 5 of the Constitution regulates the "main aims and duties of the State". Accordingly, Article 5 of the Constitution is responsible for protecting the independence and integrity of the Turkish nation, the indivisibility of the country, the Republic and democracy, and ensuring the welfare, peace and happiness of individuals and society. In addition, it is to try to remove the political, economic and social obstacles that limit the fundamental rights and freedoms of the person in a way that is incompatible with the social state of law and the principles of justice, and to prepare the necessary conditions for the development of the material and spiritual existence of the person. contains the provision.

In Article 17 of the Constitution, the right to life is regulated under the title of "inviolability, material and spiritual existence of the person" as follows; "(1) Everyone has the right to life and the right to protect and develop their material and spiritual existence. (2) Except for medical obligations and the cases written in the law, the physical integrity of the person cannot be touched; cannot be subjected to scientific and medical experiments without his consent. (3) No one shall be subjected to torture or persecution; No one shall be subjected to a punishment or treatment incompatible with human dignity". The right to life, as in the ECHR, is not regulated in an absolute way.

GİRİŞ

Bireylerin temel hak ve hürriyetleri hukuk devletinin güvencesi altında olmalıdır. Kişilerin temel hak ve hürriyetlerinin korunması, devletin temel amaç ve görevleri arasında yer almaktadır. Ayrıca Anayasanın 17. maddesi, kişilerin yaşam hakkının korunmasını öngörmektedir. Kişi hak ve hürriyetleri ile hukuk devleti ilkelerinin teminatı yargı organlarıdır. Devletin yetkili organları başta Anayasa olmak üzere hukuk kurallarına uygun davranmalı, temel hak ve hürriyetleri kısıtlanan veya engellenen kişilerin hakları etkin bir şekilde korunmalıdır[1].

1982 Anayasası, 07.05.2010 tarih ve 5982 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ile önemli değişikliklere uğramıştır. Bu değişikliklerin önemli bir kısmı yargı organları, özellikle de Anayasa Mahkemesi ve Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulunun kuruluşu ve görev ve yetkileri ile ilgilidir[2]. Ayrıca 23.09.2012 tarihinden sonra kesinleşen yargı kararlarına karşı, bireysel yolu kabul edilmiş ve AYM, insan haklarını etkin şekilde korumakla yükümlü tutulmuştur. Devletin, insan onurunu koruma yükümlülüğünün bir ifadesi olan bireysel başvurunun en köklü ve en önemli işlevi, temel hak ve hürriyetlerin etkili bir biçimde hayata geçirilmesini sağlamaktır[3].

Temel hak ve hürriyetlerin korunması için yasal düzenlemeler yapmanın yanı sıra, devletin bu düzenlemeleri etkin şekilde uygulanmasını sağlama ve denetleme görevleri de bulunmaktadır. Anayasada kabul edilen bireysel başvuru hakkı ile devletin kişilerin temel hak ve hürriyetlerini etkin bir şekilde koruyup korumadığı denetlenmektedir. Anayasa Mahkemesinin (AYM) denetim kapsamına Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) ve Ek Protokolleri kapsamında olup Anayasa'da düzenlenen temel hak ve hürriyetler girmektedir. Bu kapsamın belirlenmesinde, Anayasa Mahkemesi kavram ve yöntem hususunda AİHS ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin içtihatlarından yoğun biçimde etkilenmesine yol açmaktadır. Bu makalede incelenecek olan "etkili soruşturma yükümlülüğü" de AİHM içtihatlarından doğmuş ve AYM tarafından benimsenmiş bir kavramdır. Makale kapsamında asıl konumuz ise etkili soruşturma yükümlülüğü kavramının ve ilgili unsurlarının AYM kararlarında yaşam hakkı bakımından kendini ne ölçüde gösterdiğidir.

---

1 Seçkin, Mehmet Beyhan, "Anayasa Mahkemesinin Bireysel Başvuru Kararları Işığında, Yaşam Hakkından Kaynaklanan Kamu Gücü İhlallerinin Değerlendirilmesi", *Ankara Barosu Dergisi*, S. 2 (2016): 419.

2 Hakyemez, Yusuf Şevki, "2010 Anayasa Değişiklikleri ve Demokratik Hukuk Devleti", https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/789487, E. T. 1.5.2022, 387.

3 Kaya, Köroğlu, "Yakalama ve Gözaltı Sırasında Oluşan Hak İhlallerine Karşı Anayasa Mahkemesi'ne Bireysel Başvuru Hakkı", *Akademik Teklif Hukuk ve İdari Bilimler Dergisi*, S. 1, Y. 1, C. 1, (2013): 139.

I. YAŞAM HAKKI

İnsanın doğup, doğal koşullarda mümkün olabildiğince yüksek refah düzeyinde hayatını sürdürerek, doğal nedenlerle ölümüne kadar geçen süreye yaşam denmektedir. Bu sürecin devlet tarafından güvence altına alınması, bu güvenceye aykırı hareketlere karşı kişinin devletten yardım isteme hakkı ve bu hakların devlet tarafından etkin bir şekilde korunması, kollanması ve gerçekleştirilmesini talep hakkı bütünüyle yaşama hakkının kapsamını oluşturmaktadır[4]. Yaşam hakkı, kişinin fiziki ve ruhi bütünlüğünü koruyabilmesi ve varlığının çeşitli etkilerle bozulmasına engel olabilmesi hakkı olarak da ifade edilmektedir. İnsan haklarının en kutsalı ve dokunulmazı olarak nitelendirilen yaşam hakkı, öldürülmeme hakkını da içermektedir[5]. Nitekim yaşama hakkı, bu kapsamda kişinin dört durumda korunmasını gerektirmektedir. Bunlar, kişinin kendisine, topluma, devlete ve ideolojik nedenlerle yaşam hakkına saldıranlara karşı korunmasıdır[6].

A. AVRUPA İNSAN HAKLARI SÖZLEŞMESİNDE YAŞAM HAKKI VE DEVLETİN YÜKÜMLÜLÜKLERİ

1. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Yaşam Hakkı

Yaşam hakkının anayasalarda düzenlenişi, 18. yüzyıla kadar uzansa da uluslararası metinlerde yerini ancak Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra almıştır. Örneğin; 1948 yılında Birleşmiş Milletler (BM) bünyesinde kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin 3. maddesi; "Herkesin yaşama hakkı ile kişi özgürlüğü ve güvenliğine hakkı vardır." hükmünü ihtiva etmektedir. Yine BM bünyesinde 1966 yılında kabul edilen Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 6. maddesinde yaşam hakkı detaylı bir şekilde düzenlenmiştir[7].

---

4 Akyazı, Güner - Onur Tatar, *Yaşam Hakkı ve Ölüm Cezası, AİHM'in Ölüm Cezası Hakkındaki Yorumu*, Ankara Barosu İHK Yay., Ankara, (Haziran 2002): 7.

5 Kalabalık, Halil, *İnsan Hakları Hukuku (Kavram - Uygulama - Hak ve Ödevler),* (Ankara: Seçkin Yayınevi, 2013): 397.

6 Savcı, Bahri, *Yaşam Hakkı ve Boyutları*, (Ankara: S.B.F. Basın ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi, 1980): s. 16; file:///C:/Users/au/Downloads/Ya%C5%9Fam%20Hakk%C4%B1%20ve%20Boyutlar%C4%B1.pdf,; Kalabalık, *İnsan Hakları Hukuku (Kavram - Uygulama - Hak ve Ödevler),* 397; Yaşam hakkı, can emniyeti ve vücut bütünlüğünün masun olmasıdır. Bkz., Fendoğlu, Hasan Tahsin, Anayasa Hukuku, (Ankara: Yetkin Yayınları, 2015): 282.

7 1. Her insan doğuştan yaşama hakkına sahiptir. Bu hak hukuk tarafından korunur. Hiç kimse yaşama hakkından keyfi olarak yoksun bırakılamaz.
2. Ölüm cezası kaldırmamış olan ülkelerde, suçun işlendiği zaman yürürlükte bulunan hukuka uygun olarak ve bu Sözleşme ile Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin hükümlerine aykırı olmayacak biçimde, sadece çok aşırı suçlar için ölüm cezası verilebilir. Bu ceza sadece yetkili mahkeme tarafından verilen nihai karardan sonra infaz edilebilir.
3. Yaşamdan yoksun bırakmanın bir soykırım suçunu oluşturması halinde, bu maddedeki hiçbir hüküm, bu Sözleşmeye Taraf bir Devlete Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin hükümlerine göre üstlendiği yükümlülüklerini azaltma yetkisi verdiği şeklinde anlaşılamaz.
4. Ölüm cezasına mahkûm olan bir kimse bağışlanması veya cezasının hafifletilmesini isteme hakkına sahiptir. Her olayda ölüm cezasının affı, bağışlama veya hafifletme verilebilir.

BM bünyesinde kabul edilen bu uluslararası metinlerde yer alan düzenlemelere benzer şekilde Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi de yaşam hakkını düzenleyen başka bir uluslararası metin olmuştur.

AİHS'de yaşam hakkı, 2. maddede düzenlenmiştir. Yaşam hakkı kenar başlıklı madde hükmü şu şekildedir:

"1. Herkesin yaşam hakkı yasayla korunur. Yasanın ölüm cezası ile cezalandırdığı bir suçtan dolayı hakkında mahkemece hükmedilen bu cezanın infaz edilmesi dışında, hiç kimsenin yaşamına kasten son verilemez.

2. Ölüm, aşağıdaki durumlardan birinde mutlak zorunlu olanı aşmayacak bir güç kullanımı sonucunda meydana gelmişse, bu maddenin ihlaline neden olmuş sayılmaz:

a) Bir kimsenin yasa dışı şiddete karşı korunmasının sağlanması;

b) Bir kimsenin usulüne uygun olarak yakalanmasını gerçekleştirme veya usulüne uygun olarak tutulu bulunan bir kişinin kaçmasını önleme;

c) Bir ayaklanma veya isyanın yasaya uygun olarak bastırılması."

Yaşam hakkının Sözleşmede düzenlenen ilk temel hak olması, Sözleşmenin bu hakka verdiği önemin bir göstergesidir. Nitekim AİHM, yaşam hakkını en önemli haklardan biri olarak tanımlamıştır. Kişinin yaşam hakkı, korunmaz ve keyfi müdahalelere açık olursa, diğer hakların hiçbir önemi kalmayacaktır[8]. AİHM'in yaşam hakkının ihlaline ilişkin başvurularda ayrıntılı bir inceleme yaptığı görülmektedir. AİHM, konuyla ilgili ilk ihlal kararını 1996 yılında kamu otoritelerinin ölümcül güç kullanımına ilişkin Andreas ve Pareskevoula Andronicou ve Yiolanda Constantinou/ Kıbrıs başvurusunda vermiştir[9]. Daha sonraki yıllarda ise özellikle Türkiye aleyhine açılan davalarla AİHM'in yaşam hakkına ilişkin içtihatları zenginleşmiştir.

Yaşam hakkı doğumla başlamaktadır. Yaşam hakkı, henüz doğmamış çocuğa uygulanmamaktadır. AİHS'de yaşam hakkının ne zaman başlayacağı hususunda herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Komisyon, mutlak bir nitelik taşımamakla birlikte, ceninin Sözleşmenin 2. maddesinde yaşam hakkının sahibi olarak gösterilen herkes tabirinin dışında kalacağını, annenin yaşam ve sağlığının korunması için isteğe bağlı gebeliğe son verilmesini yaşam hakkının örtülü bir sınırı olarak nitelendirmektedir[10].

5. Yaşı on sekizden küçük olan kimselere işledikleri suçlar nedeniyle ölüm cezası verilemez; hamile Kadınların ölüm cezaları infaz edilemez.
6. Bu maddedeki hiçbir hüküm, ölüm cezasının bu Sözleşmeye Taraf bir Devlet tarafından kaldırılmasını engellemek veya ertelemek için ileri sürülemez.

8 Korff, Douwe, *Yaşam Hakkı, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 2. Maddesinin Uygulanmasına İlişkin Kılavuz Kitap,* İnsan Hakları El Kitapları, No. 8, (Strasbourg-2006): 6.

9 Andreas ve Pareskevoula Andronicou ve Yiolanda Constantinou/ Kıbrıs, B. No. 25052/94, 9/10/1997.

10 Kalabalık, *İnsan Hakları Hukuku (Kavram - Uygulama - Hak ve Ödevler),* 399.

Yaşam hakkının AİHS'in 2. maddesinde birtakım istisnaları bulunsa da AİHM istisnaları dar, hürriyetleri ise geniş yorumlamaktadır. Yaşam hakkının korunması konusunda ise katı bir yaklaşım sergilemektedir. Ayrıca madde hükmünde yer alan istisnalar konusunda titiz davranmaktadır. Diğer taraftan AİHS'de yaşam hakkı olağanüstü rejimlerde dahi askıya alınamayan asli haklardan birisi olarak nitelendirilmektedir. Yaşam hakkının bu önemine rağmen Sözleşmenin 2. maddesinde yaşam hakkının birtakım istisnalarına yer verilmiştir. Buna göre; bireylerin yasadışı şiddete karşı korunması, tutuklunun kaçmasının önlenmesi ve bir ayaklanmanın yasal olarak bastırılması durumlarında devlet, bireylerin yaşamlarına son verebilecektir. Ancak böyle bir durumda devletler yaşam hakkının ihlaline yol açmamak için mutlak zorunluluk şartını göz önünde bulundurmak zorundadırlar. Başka bir ifadeyle devletin yaşam hakkını sona erdirecek müdahalesinin orantılı olması şartı aranmaktadır[11].

2. Yaşam Hakkı Kapsamında Devletin Yükümlülükleri

Yaşam hakkı bakımından devletin pozitif ve negatif olmak üzere iki tür yükümlülüğü bulunmaktadır. Negatif yükümlülük, devletin ve kamu görevlilerinin kişi hayatına son veremeyeceğine dair yükümlülüğü ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle negatif yükümlülük, şartları oluşmadan Sözleşmede öngörülen meşru amaçlar dışında kişinin yaşam hakkının ihlal edilmemesi emrini içermektedir. Şayet devlet ve kamu görevlilerinin meşru fiilleri sonucunda ölüm gerçekleşir ise AİHS'in 2. maddesinde yer alan istisnalar kapsamında devletin negatif yükümlülüğünün ihlalinden bahsedilmeyecektir[12].

Pozitif yükümlülük ise devletin yaşam hakkını korumaya yönelik önleyici tedbirler almasını gerektirmektedir[13]. Yaşam hakkı hukuk düzeni tarafından etkin bir şekilde korunmalıdır. Yaşam hakkının başta anayasa olmak üzere mevzuatta korumaya yönelik düzenlemelerin varlığı gerekli olmakla birlikte devletin bu yönde pozitif yükümlülüğünü yerine getirdiği sonucu da ortaya çıkmamaktadır. Devletin fertlerin yaşam hakkını korumaya yönelik mevzuatı etkin bir şekilde uygulaması gerekmektedir.

AİHM, yaşam hakkının korunması konusunda devletin pozitif yükümlülüklerinin bulunduğunu içtihat yolu ile kabul etmiştir. AİHM içtihatları kapsamında devletin yaşam hakkının korunmasına yönelik pozitif yükümlülükleri bulunmaktadır. Devlet, yaşam hakkını koruma hususunda önleyici ve caydırıcı cezai tedbir-

---

11 Duvan, Ayşe Özkan, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 2. Maddesi Çerçevesinde Yaşam Hakkının Korunmasında Devletin Yükümlülüğü", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 24, S. 2 (2018): 662 (Devletin Yükümlülüğü); Kalabalık, *İnsan Hakları Hukuku (Kavram - Uygulama - Hak ve Ödevler),* 408-409; Fendoğlu, *Anayasa Hukuku,* 283.

12 Duvan, *Devletin Yükümlülüğü,* 663.

13 Turabi, Selami, *Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Rehberi*, (Ankara: Seçkin Yayınları, 2015): 228.

ler, ateşli silahların kullanılmasına ilişkin tedbirler, kamu sağlığı ve güvenliğine ilişkin tedbirler almalıdır. Ayrıca intihar ve ötenaziye ilişkin gözaltı, tutuklu ve hükümlülere yönelik tedbirlerin alınması ve usuli yükümlülüklerin yerine getirilmesi gerekmektedir.

Devlet, yaşam hakkının korunması için yasal düzenlemeler yapmalıdır. Sözleşme kapsamında devletin ilk pozitif yükümlülüğü, yaşam hakkını korumaya yönelik ceza hukuku yaptırımlarını yürürlüğe sokmaktır. Devletin temel görevi, kişinin yaşam hakkının ihlaline yönelik eylemleri caydırıcı somut bir ceza mevzuatı oluşturmak, ihlalleri caydırmak, önlemek ve cezalandırmak için etkili soruşturma ve kovuşturma mekanizmalarını oluşturmak ve yaşam hakkını güvence altına almaktır[14]. Devletin başkalarının suç unsuru teşkil eden tutumları nedeniyle yaşamı tehdit altında olan kişileri korumak için önleyici tedbirler almak yönünde pozitif yükümlülükleri de bulunmaktadır. Devletin yaşam hakkını korumaya yönelik alacağı tedbirler ağır ve altından kalkılamayacak şekilde olmamalıdır. Her tehdit için mutlaka bir tedbirin öngörülmüş olması Sözleşme kapsamında şart koşulmamaktadır. AİHM'e göre; yetkililerin şahıs ya da şahısların yaşamlarının üçüncü kişilerin suç fiilleri nedeniyle gerçek ve yakın bir tehdit altında bulunduğunu bildikleri veya bilmeleri gerektiği ve makul bir açıdan bakıldığında yetkileri dahilinde söz konusu tehlikeyi bertaraf etmek için kuşkuya yer bırakmayacak şekilde önlem almadıklarının ortaya konulması gerekmektedir. AİHM, pozitif yükümlülük kapsamında polisin suçu caydırmak ve önlemek amacıyla yetkisini kullanırken, suç tahkikatı yaparken ve suçluları adalete teslim ederken meşru olarak kısıtlama getiren kanuni prosedüre ve AİHS'in 5. ve 8. maddesindekiler de dahil, diğer güvencelere uygun davranmalıdır[15].

AİHS'in 2. maddesi kapsamında devletin bir diğer yükümlülüğü ateşli silah kullanımına ilişkin birtakım önlemler almasına ilişkindir. AİHM'e göre devletler, ilgili uluslararası standartlar ışığında, kolluk kuvvetlerinin güç ve ateşli silah kullanabileceği sınırlı durumları tanımlayan uygun bir yasal ve idari çerçeve oluşturmalıdır[16]. Yaşam hakkının ihlaline yönelik soruşturmanın usulü konusunda devletlerin takdir yetkisi bulunmaktadır[17]. Polislerin görevleri sırasında silah kullanımına ilişkin olarak yeterli ve etkili önlemler alınmalıdır[18]. AİHM'e göre polis operasyonlarda ateşli silahları son çare olarak kullanmalı[19]; kişiye ateş edilmeden önce mutlaka uyarı ateşi yapılmalıdır[20]. AİHM, ateşli silahların kullanımına ilişkin olarak devletlerin tedbir alma yükümlülüğüne ilişkin olarak, Kolluk Görevli-

14 Krivova/Ukrayna, B. No. 25732/05, 9/11/2010.

15 Opuz/Türkiye, B. No. 33401/02, 9/06/2009.

16 Giuliani ve Gaggio/İtalya, B. No. 23458/02, 24/03/2011.

17 McKerr / Birleşik Krallık, B. No. 28883/95.

18 Makaratzis/Yunanistan [GC], B. No. 50385/99, 20/12/2004.

19 Bakan/Türkiye, B. No. 50939/99, 12/06/2007.

20 Kallis ve Androulla Panayi/Türkiye, B. No. 45388/99, 27/10/2009.

leri Tarafından Güç ve Ateşli Silah Kullanımına İlişkin Birleşmiş Milletler Temel İlkelerine atıfta bulunmaktadır[21]. Söz konusu ilkeler, kolluk kuvvetlerinin ateşli silah kullanımını gösteren sınırlı durumları tanımlamakta ve bu noktada alınacak yasal tedbirlere ilişkin tavsiyelerde bulunmaktadır.

Devlete Sözleşmenin 2. maddesi kapsamında yüklenen bir diğer yükümlülük kamu sağlığı ve güveliğine ilişkin tedbirleri alma yükümlülüğüdür. Buna göre devlet, bireylerin ister özel ister kamu olsun sağlık kuruluşlarından etkin bir şekilde faydalanabilmelerini sağlayacak tedbirleri almakla yükümlüdür[22]. Buna göre devlet hastanelerinin bakmakla yükümlü olduğu bir hastaya bakılmaz veya gerekli tedavi uygulanmazsa bu durumda Sözleşmenin 2. maddesinin ihlali gündeme gelebilecektir. Yine hastaların tedavilerinde kullanılacak ilaçların teminini sağlamak da devletlerin yükümlülüğü kapsamında değerlendirilebilecektir[23]. Devletlerin kamu sağlığına ilişkin yükümlülüğü sadece gerekli tedavi imkânlarının sağlanmasıyla sınırlı değildir. Ayrıca çevre kirliliğine karşı tedbirlerin alınması[24], tehlikeli endüstriyel faaliyetlerin kontrol altında tutulması gibi hususlarda devletin 2. madde kapsamında yükümlülüğü bulunmaktadır[25].

Devletin 2. madde kapsamındaki bir diğer pozitif yükümlülüğü ise intihar ve ötenaziye ilişkindir. Buna göre devlet, intihar ve ötanaziye yönelik birtakım tedbirler almalıdır[26]. Özellikle ötenazide kişinin bu kararı almasına etki eden tüm nedenler araştırılmalıdır. Kişinin kendi hür iradesi teminat altına alınmalıdır[27]. Devlet, kişilerin intihar eylemlerine karşı gerekli önlemleri almalı, sorumluların cezalandırılmasına yönelik yasal düzenlemeleri yapmalı ve gerekli tedbirleri almalıdır. Önleyici tedbirlerin alınması, yasal düzenlemelerin etkin bir şekilde uygulanması durumunda gerçekleşecek intihar eylemlerinden dolayı devletin sorumluluğu doğmayacaktır. Örneğin, cezaevinde herhangi bir kötüye kullanma ve suistimal olmadan bir açlık grevi yapılmış ve bunun neticesinde ölümler gerçekleşmişse devletin 2. madde kapsamında pozitif yükümlülüğünün ihlal edildiği ileri sürülemeyecektir[28]. Devletler, özellikle intihar vakalarında durumu sakinleştirmeye veya fiziksel olarak bu intiharı engellemeye çalışmalı ve gerektiğinde tıbbi yardımda bulunmalıdır.

---

21 Atiman/Türkiye, B. No. 62279/09, 2/09/2014; Makaratzis/Yunanistan [GC], B. No. 50385/99, 20/12/2004; Huohvanainen/Finlandiya, B. No. 57389/00, 6/11/2011; Ayrıca Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin Avrupa Polis Etiği Kuralları Hakkında (2001) 10 Sayılı Tavsiye Kararı bulunmaktadır. Ayrıca iç hukukumuzda Polis Vazife Salahiyet Kanunu'nun 16. maddesi polise zor ve silah kullanma yetkisi tanımaktadır.

22 Calvelli ve Ciglio/İtalya [GC], B. No. 32967/96, 17/01/2002.

23 Panaitescu/Romanya, B. No. 30909/06, 10/4/2012.

24 Kemaloğlu ve Kemaloğlu/Türkiye, B. No. 19986/06, 10/04/2012.

25 Oneryildiz/Türkiye [GC], B. No. 48939/99, 30/11/2004.

26 Haas/İsviçre, B. No. 31322/07, 20/01/2011.

27 Haas/İsviçre, B. No. 31322/07, 20/01/2011.

28 Horoz/Türkiye, B. No. 1639/03, 31/03/2009.

Sözleşmenin 2. madde kapsamında devletin bir diğer yükümlülüğü ise tutuklu ve hükümlüler ile gözaltında olanların korunmasıdır. Devlet, bu tür hürriyetlerinden yoksun kişilere kendileri ya da üçüncü kişiler tarafından gelecek öngörülebilir zararları önlemekle yükümlüdür[29]. Devlet, bu noktada önleyici bir takım yasal tedbirler almasının yanında somut olaylarda da kişinin yaşam hakkına gelebilecek zararlara karşı da derhal müdahale edebilecek durumda olmalıdır. Gözaltında, tutuklu ya da hükümlü olanlara karşı devletin yükümlülüğünün kapsamına bu kişilerin sağlık sorunlarının tedavi edilmesi de girmektedir[30]. AİHM, cezaevlerinde ölen kişilerin ölüm sebeplerinin soruşturma makamları tarafından detaylı bir şekilde araştırılması hususunda karar vermektedir[31].

AİHS 2. madde kapsamındaki devletin bir diğer yükümlülüğü usuli yükümlülüktür. Devletin usuli yükümlüğü, yaşam hakkı sona eren kişinin yakınlarının yaşam hakkının sona ermesinde sorumlu olanlardan hesap sorabilme ihtiyacının karşılanmasını ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle, yaşam hakkının ihlal edilmesinde devletin etkili soruşturma yapma yükümlülüğü bulunmaktadır. Çalışmamızın esasını teşkil eden bu yükümlülük aşağıda ayrı bir başlık altında incelenecektir.

B. TÜRK ANAYASA YARGISINDA DEVLETİN USULİ YÜKÜMLÜLÜĞÜ ÇERÇEVESİNDE YAŞAM HAKKI

Anayasa Mahkemesi tarafından yaşam hakkına ilişkin korunan değere bakılarak, kişileri doğal olmayan yollardan ölüme götüren eylemler dikkate alınarak olaylar incelenmekte, bu bağlamda yaşam hakkına yönelen fiil sonucunda kişi ölmese dahi, yaşam hakkı ile ilgili anayasal korumanın varlığını sürdürdüğü kabul edilmektedir. Fakat burada, mağdurun vücut bütünlüğüne yaralama kastıyla vuku bulan eylemler ile öldürme kastıyla yaşam hakkına yönelik eylemler ayırt edilmelidir. Kişilere karşı gerçekleşen eylem, ölüm sonucunu doğuracak etkinlikte gerçekleşmiş ise inceleme yaşam hakkı kapsamında, aksi takdirde vücut bütünlüğünün ihlali yönünde olacaktır[32].

---

29 Keller/Rusya, B. No. 26824/04, 17/10/2013.

30 Anguelova /Bulgaristan, B. No. 38361/97, 13/06/2002.

31 Geppa/Rusya, B. No. 8532/06, 3/02/2011.

32 AİHM, şimdiye kadar verdiği birçok kararda yaşam hakkına veya fiziksel bütünlüğe kasten zarar verilmemesi hâlinde etkili bir yargı sistemi oluşturma yönündeki pozitif yükümlülüğün her durumda muhakkak cezai yargı yoluna başvurmayı gerektirmediğini ve bu türden bir yükümlülüğün her türlü sorumluluğun ortaya konulmasını ve hukuki nitelikte tazminat tedbirlerinin alınmasını sağlayan -tek başına ya da ceza mahkemelerine başvurma imkânı ile birlikte- hukuk mahkemelerine başvurma olanağı sunması hâlinde yerine getirilebileceğini ifade etmiştir. AİHM ayrıca disiplin tedbirlerinin de öngörülebileceğini kabul etmiştir (Calvelli ve Ciglio/İtalya [BD], B. No: 32967/96, 17/1/2002, §51; Mastromatteo/İtalya [BD], B. No: 37703/97, 24/10/2002; Vo/Fransa [BD], B. No: 53924/00, 8/7/2004; Lopes de Sousa Fernandes/Portekiz [BD], B. No: 56080/13, 19/12/2017)". Açıklama için bkz. Neriman Yonat, B. No: 2018/33554, 15/6/2021; Yaşam hakkının ihlaline kasten sebebiyet verilmemiş ise etkili bir yargısal sistem kurma yönündeki pozitif yükümlülük -istisnaları bulunmakla birlikte- her olayda mutlaka ceza davası açılmasını gerektirmez. Mağdurlara hukuki, idari hatta disiplinle ilgili hukuk yollarının açık olması yeterli olabilir.

Yaşam hakkının korunmasına yönelik temel Anayasal hükümler, devletin temel amaç ve görevlerini düzenleyen 5. madde ile kişinin dokunulmazlığı, maddi ve manevi varlığını ve yaşam hakkını koruyan 17. maddelerde yer almaktadır. Bu yönüyle devlet, sadece kasıtlı ölümleri engellemekle değil, aynı zamanda kendi yetki alanı içerisindeki kişilerin yaşam hakkını korumayı da amaçlamalıdır. Yaşam hakkını korumaya yönelik hukuksal ve idari yapı oluşturulmalıdır. Yaşam hakkını koruyan hukuksal düzenlemelerin yanında bu düzenlemelerin etkin bir şekilde yaşama geçirilmesi gerekmektedir. Yaşamı tehdit altında bulunan kişilerin korunması için gerekli tedbirler alınmalıdır[33].

Anayasanın 5. maddesi "*Devletin temel amaç ve görevleri*"ni düzenlemektedir. Buna göre Anayasanın 5. maddesi "*Türk milletinin bağımsızlığını ve bütünlüğünü, ülkenin bölünmezliğini, Cumhuriyeti ve demokrasiyi korumak, kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamakla görevlidir. Ayrıca kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır*." hükmünü ihtiva etmektedir.

Anayasanın 17. maddesinde yaşam hakkı: "*Kişinin dokunulmazlığı, maddi ve manevi varlığı*" başlığı altında şu şekilde düzenlenmiştir; "(*1) Herkes, yaşama, maddî ve manevî varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir. (2) Tıbbî zorunluluklar ve kanunda yazılı haller dışında, kişinin vücut bütünlüğüne dokunulamaz; rızası olmadan bilimsel ve tıbbî deneylere tâbi tutulamaz. (3) Kimseye işkence ve eziyet yapılamaz; kimse insan haysiyetiyle bağdaşmayan bir cezaya veya muameleye tâbi tutulamaz"*. AİHS'de de olduğu gibi yaşam hakkı, mutlak bir şekilde düzenlenmemiştir. Anayasa madde 17/4'e göre "*meşru müdafaa hali, yakalama ve tutuklama kararlarının yerine getirilmesi, bir tutuklu veya hükümlünün kaçmasının önlenmesi, bir ayaklanma veya isyanın bastırılması, sıkıyönetim veya olağanüstü hallerde yetkili merciin verdiği emirlerin uygulanması sırasında silah kullanılmasına kanunun cevaz verdiği zorunlu durumlarda meydana gelen Devletin temel amaç ve görevleri öldürme fiilleri"* yaşam hakkının istisnalarını oluşturmaktadır. Bireyin maddi ve manevi varlığı korunmalıdır. Bireyin beden bütünlüğü kadar ruh sağlığı, onur ve haysiyeti korunmalıdır. Kimseye işkence yapılmamalıdır.

Bu temel hükümler doğrultusunda yaşam hakkının ihlalinin söz konusu olduğu olaylardan haberdar olan soruşturma makamları derhal harekete geçmeli, maddi gerçeği ortaya çıkarmalı, sorumluları tespit etmeli ve sorumluların yargılanması sağlanmalıdır. Delillerin toplanması ve muhafazası hususunda azami gayret sarfedilmelidir. Soruşturmanın etkili olabilmesi için soruşturmadan sorumlu olanların ve soruşturmayı yürütenlerin bağımsızlığına hassasiyet gösterilmeli-

[33] Keser, Hayri, *Bireysel Başvuru ve Yaşam Hakkı*, (Ankara: Adalet Yayınevi, 2022): 107, 5.

dir[34]. Soruşturma makamları, tanık ifadeleri, adli tıp raporları, otopsi gibi olayla ilgili tüm delillerin toplanması için azami gayret göstermelidir. Yaşam hakkının ihlaline yol açan sebepler ve sorumluların belirlenmesini engelleyecek tutum ve davranışlardan kaçınılmalıdır[35]. AYM, devletin soruşturma yükümlülüğü hususunda Anayasanın 5. maddesi ile 17. maddesini birlikte yorumlamaktadır[36].

Türk hukuku özelinde yaşam hakkının usul boyutunu değerlendirmek istersek AYM'nin yakın tarihli bir kararına değinmek faydalı olabilir. Güvenlik güçlerince güç kullanımı sonucu meydana gelen ölüm olayı hakkında etkili bir ceza soruşturması yürütülmemesi nedeniyle yaşam hakkının ihlal edildiği iddiasına ilişkin olarak AYM Genel Kurulu, yaşam hakkının usul boyutunun ihlal edilmediğine oyçokluğuyla karar vermiştir[37]. Karar ihlal olmadığı yönünde olsa da yazılan karşı oy gerekçeleri, genel olarak yaşam hakkının usul boyutu ile ilgili oldukça açıklayıcıdır. Nitekim soruşturma ya da kovuşturmanın gerektirdiği yeterlilik boyutu, her olayın niteliğine göre değişiklik gösterebilmektedir[38]. Bu anlamda, örneğin şüpheli ölüm olaylarında devletin yükümlülüğü bir sonuç yükümlülüğü olmadığı gibi, ölüm olayının gerçekleştiği şartların ve varsa sorumluların tespitine engel olmadığı sürece, Anayasanın 17. maddesi uyarınca yürütülecek soruşturmalarda soruşturma makamlarının olayın gelişimi ve deliller konusunda ölenin yakınlarının bütün iddialarını ve taleplerini karşılama zorunluluğu da bulunmamaktadır. Ancak yine de Anayasa hükmünün gerektirdiği ölçüde etkili bir soruşturma yürütüldüğünün kabul edilebilmesi için şüpheli bir ölüm olayı hakkındaki ceza soruşturmasının, kovuşturma aşamasında ise karar verme safhası da dahil olmak üzere kovuşturmanın tamamının kanunla yaşamı koruma yönündeki pozitif yükümlülüğün gereklerine uygun olması zorunludur[39].

---

34 Keser, *Bireysel Başvuru ve Yaşam Hakkı*, 5.

35 Karan, Ulaş, "Yaşam Hakkı", Editör: Sibel İnceoğlu, *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa*, Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Kapsamında Bir İnceleme İçinde, (İstanbul: Beta Yayınları, 2013): 132.

36 Cem Sarısülük ve Diğerleri [GK], B. No: 2015/16451, 15/12/2021; Ayrıca Anayasa m.5 ve 17'ye ek olarak, Anayasa'nın "Temel hak ve hürriyetlerin kullanılmasının durdurulması" kenar başlıklı 15. maddesinin ikinci fıkrasının "Birinci fıkrada belirlenen durumlarda da, savaş hukukuna uygun fiiller sonucu meydana gelen ölümler dışında, kişinin yaşama hakkına, maddi ve manevi varlığının bütünlüğüne dokunulamaz; ..." kısmı gereğince de değerlendirme yaptığı karar için bkz. Şehap Korkmaz ve Diğerleri, B. No: 2017/7592, 26/5/2022.

37 Cem Sarısülük ve Diğerleri, [GK], B. No: 2015/16451, 15/12/2021.

38 Anayasa'nın 17. maddesinde güvence altına alınan eziyet yasağının maddi ve usul boyutlarının ihlal edildiğine, ve karar örneğinin eziyet yasağının ihlalinin sonuçlarının ortadan kaldırılması için polis memuru H.E. hakkında yeniden yargılama yapılmak üzere Kayseri 3. Ağır Ceza Mahkemesine gönderilmesine karar verildiği karar için bkz. Şehap Korkmaz ve Diğerleri Başvuru Numarası: 2017/7592, 26/5/2022; Ayrıca bkz. Anayasa'nın 17. maddesinde güvence altına alınan yaşam hakkının etkili soruşturma yükümlülüğü bakımından ihlaline karar verildiği, Yıldız Cingöz, B. No: 2019/16011, 19/1/2022.

39 Cem Sarısülük ve Diğerleri, [GK], B. No: 2015/16451, 15/12/2021, M. Emin KUZ (karşı oy); Ayrıca bkz. Ali ve Ayşe Duran/Türkiye, B. No: 42942/02, 8/4/2008; Filiz Aka, B. No: 2013/8365, 10/6/2015.

Sonuç olarak AYM karşı oy yazılarından şu tespitleri çıkarabiliriz.

a) Öncelikle devletin hem negatif hem pozitif yükümlülüğü bulunduğu ve aynı zamanda ihlalin kolluk güçlerinden ya da kamu görevlilerinden kaynaklandığı olaylarda, kamu gücünün kullanımı sonucu gerçekleşen ölümlerde yükümlülüğün usuli boyutu daha da göze çarpmaktadır[40].

b) Yargılamanın sonucuna etkili olup olmadığından bağımsız olarak yeterli gerekçe olmaksızın yargılama yerinin değiştirilmesi ve gerekçelendirilmemesi mahkemenin bağımsızlığı ve tarafsızlığı hakkında "*haklı*" şüpheye neden olabilir. Davanın nakline ancak istisnai şartlarda, yargılamanın sağlıklı yürütülebilmesi için zorunlu olan durumlarda başvurulmalıdır. Zira keyfi nitelikteki nakil kararları bir yandan tarafların yargılamaya etkili katılımını engelleyebilecek, diğer yandan da yargılamaya müdahale edildiği görünümünün ortaya çıkmasına neden olabilecektir[41].

c) Yürütülen soruşturmanın ya da kovuşturmanın etkili olabilmesi için makul bir özen ve süratle yürütülmesi ve sonuçlandırılması gerekir. Böylece hem başvuruculların hem de toplumun hukukun üstünlüğüne bağlılığını sürdürmesi sağlanabilir. Ayrıca bu durum hukuka aykırı eylemlere hoşgörü gösterildiği ya da kayıtsız kalındığı görünümü verilmesinin engellenmesi bakımından önemlidir[42]. Anayasa Mahkemesince yargılamanın beş yıl üç ay üç gün sürdüğü bir başvuruda "başvuruya konu ceza yargılamasının daha sonra ortaya çıkabilecek benzer yaşam hakkı ihlallerinin önlenmesinde sahip olunan önemli rolün zarar görmesine neden olabilecek şekilde makul bir özen ve süratle yürütülmediği" sonucuna varılmıştır[43]. Her olay kendi içinde değerlendirilse de bahsettiğimiz olay bakımından da benzer sonuç çıkabilir. Yani olaya ilişkin görüntülerin ve diğer delillerin toplandığı, soruşturma evresinin bir buçuk ayda tamamlandığı tek sanıklı ve karmaşık olmayan bir davada da altı yıla yaklaşan yargılama süresinin makul olduğu söylenemez[44].

---

40 Filiz Aka, B. No: 2013/8365, 10/6/2015; Cem Sarısülük ve Diğerleri, [GK], B. No: 2015/16451, 15/12/2021, Engin YILDIRIM (karşı oy); "Kolluk görevlilerinin silahlı güç kullanması sebebiyle meydana gelen ölüm olaylarında ödenen tazminatla mağduriyetin giderildiği itirazlarını da değerlendiren AİHM, devletin sorumluların tespit edilerek cezalandırılmasını sağlayacak etkili bir soruşturma yürütme yükümlülüğünün bulunduğunu (örn. olarak bkz. Mustafa Tunç ve Fecire Tunç/Türkiye [BD], B. No: 24014/05, 14/4/2015) ve aksinin kabulünün bazı durumlarda kamu görevlilerine fiilî bir dokunulmazlık sağlayarak öldürmeye ilişkin genel yasakların uygulamada etkisiz kalmasına yol açacağını hükme bağlamaktadır örnek olarak bkz. Özcan ve Diğerleri/Türkiye, B. No: 18893/05, 20/4/2010." Açıklama için Bkz. Cem Sarısülük ve Diğerleri, [GK], B. No: 2015/16451, 15/12/2021, M. Emin KUZ (karşı oy).

41 "*Kuşkusuz bozma üzerine dava Ankara 6. Ağır Ceza Mahkemesi tarafından görülmeye devam etseydi de Aksaray Ağır Ceza Mahkemesinin verdiği karar verilebilirdi. Ne var ki yargı bağımsızlığı ve tarafsızlığı ilkesi "olgu" olduğu kadar "algı" meselesidir.*" açıklama için bkz. Cem Sarısülük ve Diğerleri, [GK], B. No: 2015/16451, 15/12/2021, Zühtü ARSLAN (karşı oy).

42 Fahriye Erkek ve Diğerleri, B. No: 2013/4668, 16/9/2015.

43 Fatma Akın ve Mehmet Eren, [GK], B. No: 2017/26636, 10/11/2021.

44 Cem Sarısülük ve Diğerleri, [GK], B. No: 2015/16451, 15/12/2021, Zühtü ARSLAN (karşı oy).

d) Özellikle yaşam hakkı ihlallerini gerçekleştiren kamu görevlilerinin cezasız kalmalarına ya da gerektiği gibi cezalandırılmamalarına yol açan uygulamalar, caydırıcılığı sağlayamadığı için etkili ceza soruşturması yürütme yükümlülüğünü açıkça zedelemektedir. Söz konusu caydırıcılık hukukun üstünlüğünün sağlanması ve hukuka aykırı eylemlere hoşgörü gösterildiği görünümünün önlenmesi açısından oldukça önemlidir. Diğer yandan yaşam hakkının söz konusu olduğu bir yargılamanın sonunda hükmedilen adli para cezasının meydana gelen netice ile orantılı olduğunu söylemek mümkün değildir. Nitekim bir olayda ağır suç meydana getiren eyleme karşılık yetersiz cezaya hükmolunması, benzer olaylarda caydırıcılığın sağlanması için devletin etkili bir ceza soruşturması yürütme konusundaki yükümlülüklerini ihlal ettiği anlamına gelebilecek ve "idarenin kolluk görevlisini koruma ve kollama güdüsüyle hareket ettiğinin bir işareti olarak da algılanabilecektir"[45].

Kamusal düzeni sağlamakla görevli kişilerin Anayasal ve kanuni sınırların dışına çıkması da hukuk devletinde kabul edilmemektedir. Özellikle meydana gelen ölüm olayı ile hükmedilen ceza arasında açık bir orantısızlık olmamalı, sanığın cezasız kalmasını sağlayacak yargısal sürecin yaşanmaması gerekmektedir. Devletin yaşam hakkını koruma ve ihlal etmeme, toplumun adalete olan güvenini sağlama ve bunları hukuki sınırlar içerisinde yapma yükümlülüğü bulunmaktadır. Örneğin yukarıda örnek aldığımız karara yönelik karşı oy gerekçelerine bakıldığında AYM'nin AİHM ve AYM'nin yerleşik içtihatlarından farklı karar verdiği hususunda tereddütler oluşmakta ve AİHM'e başvuru yapıldığı takdirde Türkiye aleyhine sonuç çıkacağı hususunda bir anlayış ortaya çıkmaktadır[46].

II. YAŞAM HAKKI KAPSAMINDA DEVLETİN ETKİLİ SORUŞTURMA YAPMA YÜKÜMLÜLÜĞÜ

A. GENEL OLARAK

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatlarında yaşam hakkını düzenleyen 2. madde bağlamında devletlerin usul yükümlülüğünden (*procedural obligation*) bahsedilmektedir. Etkili soruşturma kavramını, suç şüphesinin soruşturma makamları tarafından öğrenilmesinden itibaren maddi gerçeğin ortaya çıkarılması amacıyla aktif bir şekilde araştırma yapılarak elde edilmesi mümkün olan delillerin tamamının ortaya konulması ve sorumluların saptanması şeklinde tanımlamak doğru olacaktır. Etkili soruşturmanın temel amacı, yaşam hakkını koruyan hukukun etkili bir şekilde uygulanmasını güvence altına almak ve kamu görevlileri-

[45] Cem Sarısülük ve Diğerleri, [GK], B. No: 2015/16451, 15/12/2021, Zühtü ARSLAN (karşı oy); Bkz. Cem Sarısülük ve Diğerleri, [GK], B. No: 2015/16451, 15/12/2021, M. Emin KUZ (karşı oy).

[46] Keser, *Bireysel Başvuru ve Yaşam Hakkı*, 70.

nin ya da kurumların karıştığı olaylarda bunların sorumlulukları altında meydana gelen ölümler için hesap vermelerini sağlamaktır[47].

Usul yükümlülüğü çerçevesinde devletin doğal olmayan her ölüm olayının sorumlularının belirlenmesini ve gerekiyorsa cezalandırılmasını sağlayabilecek etkili bir soruşturma mekanizmasına sahip olması gerekmektedir[48]. Ölüm sonucuna devlet sebep olmasa bile, yaşam hakkının ihlaline ilişkin etkin bir soruşturma yapılmamışsa devletin sorumluluğu doğacaktır. Aksi durumda devletin öldürmeyi yasaklamasının ve yaşamı koruma taahhüdünde bulunmasının bir anlamının kaldığı söylenemez[49]. Soruşturma yükümlülüğü, doğal olmayan nedenle meydana gelen tüm ölüm olayları bakımından mevcuttur. Soruşturma yükümlülüğü, ölüme kim sebebiyet vermiş olursa olsun (devlet görevlileri, üçüncü kişiler ve hatta kişinin kendisi) uygulanır. Yaşam hakkının korunması yükümlülüğü, ölüm olayı nasıl meydana gelmiş olursa olsun, (kasıtlı şiddet sonucu, kasıtlı olmayan tehlikeli faaliyetler sırasında meydana gelen kazalar, tıbbi ihmal, doğal afet) yine uygulama alanı bulmaktadır[50].

Ölüm nedeni ve koşulları, bir insanın veya bir kuruluşun eylem ya da ihmalinin olabileceğine işaret ediyorsa devletin sorumluların belirlenmesi, gerekirse sorumluların yargılanması ve yaptırım uygulanması hususunda gerekli süreci başlatması gerekmektedir. Yaşam hakkı ihlal edilen kişinin yakınlarının ölüm nedeniyle uğradıkları zararlar giderilmelidir. Yaşam hakkının ihlal edilmesine ilişkin sürecin etkili soruşturma ve kovuşturma ile yürütülmesi gerekmektedir. Burada önemli olan bir diğer husus etkili soruşturma yükümlülüğünün sadece cezai tedbirlerin alınması ile sınırlı olmadığıdır. Burada cezai tedbirlerin de ötesinde yaşam hakkının ihlaline yönelik olarak kişinin yakınlarının başvurabileceği her yolun etkili soruşturma yükümlülüğünün kapsamına girdiği de söylenebilir. Dolayısıyla etkili soruşturma yükümlülüğünün, sonuçlarla değil araçlarla ilgili bir yükümlülük olduğu sonucu da çıkarılabilir.

---

47 Aktaş/Türkiye, B. No. 24351/94, 24/04/2003; Nachova ve Diğerleri/Bulgaristan [BD], B. No. 43577/98, 06/07/2005.

48 AİHM, devletlerin etkili soruşturma yükümlülüğünü şu şekilde ifade etmektedir: Mahkeme, Komisyon gibi, sadece kendisini dikkate almakla sınırlamaktadır ki devlet makamları tarafından kullanılan ölümcül gücün tekrar gözden geçirilmesi için bir prosedürün olmaması nedeniyle hiç kimsenin devlet görevlileri tarafından keyfî bir şekilde öldürülemeyeceği gibi genel hukukî bir yasak, uygulamada, etkisiz olacaktır. Bu madde uyarınca yasam hakkını koruma yükümlülüğü, devletin Sözleşme'nin 1. maddesince *"kendi yetki alanları içinde bulunan herkese bu Sözleşme'nin Birinci Bölümünde açıklanan hak ve hürriyetleri tanır"* şeklinde bir genel görevi ile okunduğunda bireylerin, *inter alios* [diğer kişiler arasında], devlet görevlileri tarafından güç kullanımı sonucunda öldürüldükleri durumlarda bir takım etkin resmi soruşturma seklinin bulunmasını gerektirmektedir". Bkz., McCann ve Diğerleri/İngiltere, B. No. 17/1994/464/545, 27/09/1995. Kararın Türkçe çevirisi için bkz., Korff, *Yaşam Hakkı,* 8.

49 Doğru, Osman, *Yaşama Hakkı*, Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi-5, (Ankara: 2018): 296.

50 Keser, *Bireysel Başvuru ve Yaşam Hakkı,* 107.

AİHM'e göre, etkili ve eksiksiz bir soruşturmadan söz edilebilmesi için soruşturmanın suça karışanlardan bağımsız bir organ tarafından başvuranların katılımı sağlanarak yürütülmesi, eksiksiz ve titiz bir şekilde yapılması, kamu denetimine açık olması, ihlâlden sorumlu olanların belirlenmesi ve cezalandırılması konularında sonuca götürebilecek nitelikte olması gerekir. Ayrıca kamuoyunun güvenini korumak ve yasadığı eylemlere her türlü hoşgörü gösterildiği ya da suç ortaklığı izleniminden kaçınmak amacıyla soruşturmada gerekli olan ivedilik ve gerekli özen gösterilmelidir. Soruşturma usul yükümlülüğü, maddi yükümlülükten ayrı bir yükümlülük haline geldiği için[51], bir başvuruda maddi yükümlülüğün ihlal edildiği ileri sürülmemiş olsa bile, sadece etkili soruşturma yapılmadığı iddiası ileri sürüldüğünde, Mahkeme usul yükümlülüğünün ihlal edilip edilmediğini inceleyebilir[52].

5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu'nun 172. maddesine 2013 yılında üçüncü bir fıkra eklenmiştir. *"Kovuşturmaya yer olmadığına dair kararın etkin soruşturma yapılmadan verildiğinin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin kesinleşmiş kararıyla tespit edilmesi üzerine, kararın kesinleşmesinden itibaren üç ay içinde talep edilmesi halinde yeniden soruşturma açılır".* Söz konusu hükmün yürürlüğe girmesiyle birlikte, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından Cumhuriyet savcısınca soruşturmanın sonucunda verilebilecek takipsizlik kararının, etkin bir soruşturma yapılmadan verildiğine hükmedilmesi durumunda, kanunda belirtilen süre içinde talep edilmesi halinde yeniden soruşturma açılması, savcı için kanuni bir zorunluluk olarak düzenlenmiştir[53]. Kovuşturma evresinin hazırlığı niteliğinde olan soruşturma evresinde suç haberinin maddi gerçekliği araştırılmakta ve olaya ilişkin deliller toplanmaktadır. Kovuşturma evresine geçilip geçilmeyeceğine ilişkin karar, araştırma faaliyetleri neticesinde, soruşturma evresinin sonunda verilmektedir. Ceza Muhakemesi Kanunu'nda, soruşturma evresinde, savcının etkin bir rol üstlenmesi hususuna büyük önem verilmiştir. Bu evrede gerçekleştirilecek ve hâkim kararına ihtiyaç duyulan haller dışındaki tüm işlemler konusunda kolluk, savcının yardımcısı konumunda olup savcı asıl yetkili ve görevli kişidir. Savcının soruşturma işlemlerinin tamamından, en baştan itibaren haberdar olmasına özen gösterilmelidir[54]. Bir soruşturmanın ne zaman etkili olduğuna karar vermek için yararlanılabilecek mutlak geçerli bir işlemler listesi içtihatta mevcut değildir. Bununla beraber, AİHM ve AYM soruşturmanın etkililiğini ortaya koyabilecek belirli kıstaslar üretmiştir. Etkili bir soruşturmanın olmazsa olmaz beş koşulu şunlardır:

---

51 Armani da Silva/İngiltere, B. No. 5878/08, 30/03/2016.

52 Kalicki/ Polonya, B. No. 46797/08, 08/12/2015; Durmaz/Türkiye, B. No. 3621/07, 13/11/2014.

53 Güleç, Sesim Soyer, Ceza Muhakemesi Hukukunda Soruşturmanın Etkinliği İlkesi ve Takipsizlik Kararları Üzerindeki Etkisi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 15, (2014): 1393-1394. (Takipsizlik Kararı).

54 Güleç, *Takipsizlik Kararı,* 1394.

(1) Soruşturmanın başlaması: soruşturma makamı şikâyeti öğrendiğinde veya şikâyetin konusu kendisine yeterince açıklıkla sunulduğunda, soruşturmayı başlatmalıdır.

(2) Soruşturma organlarının bağımsızlığı: şikâyeti soruşturacak olan soruşturma organları, soruşturulan kişi veya kuruluşlardan bağımsız olmalıdır.

(3) Soruşturmanın etkililiği: soruşturma, maddi gerçekleri ortaya çıkarmaya dönük olma anlamında etkili olmalıdır.

(4) Soruşturmanın makul bir özen ve hızla yapılması: soruşturma organları soruşturmanın her aşamasında gerekli özeni ve titizliği göstermeli ve soruşturma yeterince hızlı yapılmalıdır.

(5) Soruşturmanın şeffaflığı ve kamu tarafından denetimi: soruşturma, şeffaf ve kamu denetimine açık olmalıdır. Bu ilkeler aşağıda daha ayrıntılı olarak incelenecektir[55].

B. ETKİLİ SORUŞTURMANIN KOŞULLARI

1. Soruşturmanın Başlaması

Yaşam hakkı ihlallerine ilişkin soruşturmaların ana hedefi, yaşam hakkını koruyan iç hukuk hükümlerinin, özellikle de devlet kurumlarının veya görevlilerinin karıştığı iddia edilen ölümlerin meydana geldiği olaylarda bu kişi ya da kurumların sorumluluklarının tespit edilmesi için etkili bir biçimde uygulanmasını teminat altına almaktır. Bu amacın gerçekleştirilmesinde ne tarz soruşturmaların yürütüleceği olaylara göre farklılık göstermektedir. Bununla birlikte, hangi yöntem kullanılırsa kullanılsın, olaydan haberdar olduktan sonra soruşturma makamları kendi kanunlarına uygun olarak hareket etmek zorundadırlar[56].

Mahkeme içtihatları ile soruşturmanın etkin bir şekilde sürdürülmesinin kabulü için ilk olarak şüpheli bir ölüm olayında resmi soruşturmanın re'sen başlatılması gerekmektedir[57]. Soruşturma makamları, ölenin yakınlarının resmi bir şikâyette bulunmalarını veya soruşturmanın yürütülmesine katılmalarını beklememelidirler[58]. Hatta mağdurun özel olarak herhangi belli birinden şikayetçi olmadığını ifade etmesi de soruşturmanın kapatılmasına/açılmamasına gerekçe oluşturmamalıdır[59]. Olaydan haberdar olunduğunda re'sen soruşturmaya başla-

---

55 Cem Sarısülük ve Diğerleri [GK], B. No: 2015/16451, 15/12/2021, Engin YILDIRIM (karşı oy), §5; Ayrıca bkz. Deveci, Ali, Yaşama Hakkı ve İşkence Yasağı İhlallerinde Etkin Soruşturma Yükümlülüğü, *Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yüksek Lisans Tezi), (Kayseri: 2014): 52. (Soruşturma Yükümlülüğü).

56 Polis Akademisi Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlar Dergisi, Cilt 1, Sayı 3, 2002, s. 149.

57 Ergi/Türkiye, B. No: 23818/94, 28/07/1998.

58 Doğru, Osman- Atilla Nalbant, *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi - Açıklama ve Önemli Kararlar*, (İstanbul: Legal Yayınevi, 2013): 23. (Önemli Kararlar).

59 Toptanış/Türkiye, B. No. 61170/09, 30/08/2016.

mak dış faktörlere bağlı olamayacağına göre bir sonuç yükümlülüğüdür ya yerine getirilir ya yerine getirilmez ya ifa edilir ya ihlal edilir. Öte yandan, bu sonuç yükümlülüğünün ifası, bazı özen yükümlülüklerinin ifa edilmesini gerektirir; durumdan haberdar olan makamlar soruşturma merciini haberdar etmelidir ve durumdan haberdar olur olmaz soruşturma mercii derhal soruşturmaya başlamalıdır. Soruşturmanın re'sen ve derhal başlatılması mecburiyetinin altında yatan mantık, süratle harekete geçilerek kanıtların kaybolmasının önüne geçilmesi ve olay hala taze iken tanıkların ifadelerine başvurulabilmesinin sağlanmasıdır[60].

Nitekim hukukumuzda Ceza Muhakemesi Kanunu'nun 160. maddesi uyarınca Cumhuriyet Savcıları bir suçun işlendiğine dair izlenim edindiklerinde doğrudan araştırma yapmaya başlama görevine sahip olduklarından bu yükümlülük yasal nitelik de taşımaktadır[61]. AYM'nin Serpil Kerimoğlu ve Diğerleri kararında da yaşam hakkı konusunda etkili bir soruşturmadan bahsedilebilmesi için şikâyet ya da ihbarın gerekli olmadığı, resmi görevlilerin derhal soruşturma başlatması gerektiğine hükmedilmiştir[62]. Bununla birlikte devletin sahip olduğu re'sen soruşturma yükümlülüğünü yerine getirmemesi; bireysel başvuru yolunun ikincil niteliği gereği, başvurucunun sahip olduğu iddialarını idari ve yargısal mercilere usulüne uygun olarak iletme yükümlülüğünü ortadan kaldırmamaktadır[63].

2. Soruşturma Organlarının Bağımsızlığı

Etkili bir soruşturma için soruşturma ve soruşturmacı bağımsız olmalıdır[64]. Yani soruşturmayı gerçekleştiren kişiler ile soruşturulanlar arasında bir alt-üst veya mesleki ilişki bulunmamalıdır. Bu husus özellikle ölüm olayına karışmış kamu görevlileri açısından önemlidir. Etkin soruşturma yapılması bakımından bağımsız olması beklenenler sadece soruşturma makamları olan hakimler, savcılar ve kolluk görevlileri olmayıp, maddi gerçeğin ortaya çıkarılmasında görev alan ve bu nedenle sorumluluğu bulunan herkestir[65].

---

60 Doğru ve Nalbant, *Önemli Kararlar,* 23; "Bununla birlikte, 2. maddeden kaynaklanan pozitif yükümlülükler "yetkililere imkânsız ya da orantısız bir külfet getirmeyecek şekilde yorumlanmalıdır". "Yetkililerin yaşam hakkının korunmasına ilişkin pozitif yükümlülüklerini ihlal ettiklerinin iddia edilmesi durumunda (...); yetkililerin, belirli bir birey ya da bireylerin yaşamına karşı üçüncü bir kişinin suç oluşturan eylemlerinden kaynaklanan gerçek ve yakın bir risk bulunduğunu bildikleri ya da bilmeleri gerektiği ve makul bir şekilde değerlendirildiğinde bu riskin ortadan kaldırılması için alınması beklenebilecek ve yetki alanlarına giren önlemleri almadıkları [Mahkemeyi] tatmin edici şekilde ortaya konulmalıdır" (Osman/İngiltere)" https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Life_TUR.pdf, (T.C. Adalet Bakanlığı, 2015, gayri resmi çeviri).

61 Soruşturmanın mecburiliği ilkesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Centel, Nur ve Hamide Zafer, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, (İstanbul: Beta Yayınları, 2014): 102.

62 Serpil Kerimoğlu ve Diğerleri, B. No. 2012/752, 17/09/2013.

63 Zeki Güngör, B. No: 2013/8491, 31/3/2016.

64 Ergi/Türkiye, B. No. 23818/94, 28/07/1998.

65 Deveci, *Soruşturma Yükümlülüğü,* 59; Karan, *Yaşam Hakkı,* 132.

AİHM, Oğur/Türkiye kararında, soruşturmacının şüpheli askerler ile aynı emir-komuta zincirinde yer almasının soruşturmanın bağımsızlığını ihlal ettiği sonucuna ulaşmıştır[66]. Benzer şekilde AYM, Mehmet Deniz'in kolluk tarafından öldürülmüş olduğu iddiasına ilişkin olarak olayda şüpheli kişinin mensup olduğu Erciş Emniyeti'nin soruşturmayı yürütmesini soruşturmanın bağımsızlığı ilkesine aykırı bulmuştur[67]. Kamu görevlilerinin bir kişinin yaşamına hukuka aykırı biçimde son vermelerine ilişkin ileri sürülen iddialarla ilgili yürütülecek soruşturmaların etkili sayılabilmesi için soruşturma ile görevli olan ve soruşturmayı yürüten kişilerin olaylara karışmış olabilecek kişilerden bağımsız olması ön plana çıkmaktadır[68]. Bu durum, hiyerarşik ve kurumsal bağlantı olmamasını ve soruşturma uygulamasının da bağımsızlığını gerektirmektedir[69]. Bağımsızlık, aynı zamanda soruşturmacının özen yükümlülüğünü de içermektedir. Savcılık soruşturmasında olayın taraflarından biri olan jandarmalarca hazırlanan raporun olduğu gibi kabul edilmesi[70] veya kamu görevlilerinin saldırılara karışabilme ihtimalinin tamamen göz ardı edilmesi[71] veyahut kararda başkaca deliller dikkate alınmadan ve tanıklar dinlenmeden şüpheli askerin ifadesinin temel alınması konuları örnek olarak verilebilmektedir. Soruşturma makamlarının bağımsızlığı kurumsal veya hiyerarşik bağımsızlığın yanında tarafsızlığı da içermektedir[72]. Tarafsızlık, soruşturma makamlarının olaylara ve yargılamanın taraflarına önyargılardan uzak, nesnel bir bakış açısı ile yaklaşmalarını gerektirmektedir[73]. AYM, soruşturma organlarının bağımsızlığı hususunda adil yargılanma hakkının unsuru olan tarafsız hâkim ilkesine paralel bir inceleme yapmaktadır. Yargı sistemi, kurumsal açıdan tarafsız bir izlenim göstermelidir[74]. Kanuni veya kurumsal bağımsızlık tartışmaya açık olduğunda soruşturmanın bağımsız bir şekilde yürütülüp yürütülmediğine ilişkin Mahkemenin daha sıkı bir inceleme yapması gerekmektedir. Bir soruşturmanın bağımsızlığı ve tarafsızlığına ilişkin bir sorun ortaya çıkması halinde, ihtilaflı konunun soruşturmanın etkililiğini ve yaşam hakkının ihlalinin meydana geldiği koşulları aydınlatma ve sorumluları cezalandırma imkanını ne ölçüde tehlikeye soktuğu ele alınmalıdır[75].

66 Oğur/Türkiye, B. No: 21954/93, 20/05/1999.

67 İpek Deniz ve Diğerleri, B. No. 2013/1595, 21/4/2016.

68 Karan, *Yaşam Hakkı,* 132.

69 Shanaghan/İngiltere, B. No. 37715/97, 4/05/2001; Kelly ve Diğerleri/İngiltere, B. No. 30054/96, 4/05/2001; Neškoska/Makedonya, B. No: 60333/13, 21/01/2016; Aliyev ve Gadzhiyeva/Rusya, B. No. 11059/12, 12/07/2016; Malik Babayev/Azerbaycan, B. No. 30500/11, 1/06/2017.

70 Ergi/Türkiye, B. No. 52/1997/836/1042, 9/06/1998.

71 Yaşa/Türkiye, B. No. 63/1997/847/1054, 2/09/1998.

72 Cemil Danışman, B. No. 2013/6319, 16/7/2014.

73 Kunter, Nurullah, Yenisey, Feridun ve Nuhoğlu, Ayşe, *Muhakeme Hukuku Dalı Olarak Ceza Muhakemesi Hukuku*, (İstanbul: 2006): 305.

74 Meral Eşkili, B. No: 2013/7586, 04/11/2015.

75 Doğru, *Yaşam Hakkı,* 307.

3. Soruşturmanın Etkililiği

Soruşturmanın etkililiği, ölüm olayına ilişkin bütün kanıtların toplanması ve elde edilen kanıtlar ışığında sorumluların tespiti ile cezalandırılmasına yol açacak nitelikte ve yeterlilikte olmasını ifade etmektedir. Bu bir sonuç yükümlülüğü değil, (araç) vasıta yükümlülüğüdür[76]. Etkili soruşturma yükümlülüğünün amacı, yaşam hakkını koruyan yasal düzenlemelerin etkili bir şekilde uygulanması ve sorumlu kişilerin hesap verirliğinin sağlanmasıdır. Etkili soruşturma, doğal olmayan ölümler ve hatta yaşam hakkına yönelik müdahale sonucu kişi ölmese dahi gerçekleşmelidir[77].

Hangi delillerin toplanacağı ve ne tarz soruşturmaların yürütüleceği, olaylara göre farklılık gösterebilir. Bununla birlikte hangi yöntem kullanılırsa kullanılsın, olaydan haberdar olunduktan sonra kamu görevlileri, kendi yargısal yetkileri içerisinde hareket etmelidirler. Kamu görevlileri, yaşam hakkının korunması konusunda özensizlik, eksiklik ya da ihmal göstermemelidir[78]. Aksi durumun oluşması halinde yaşam hakkının usuli boyutunun ihlali ortaya çıkabilmektedir.

Soruşturmanın etkili olabilmesi için gerçek suç failleri ortaya çıkarılmalı ve yargılanmaları sağlanmalıdır. Yargı organları, kişinin yaşamını tehlikeye atan ya da sonlandıran faillerin cezasız kalmasına olanak sağlayacak tutumlardan kaçınmalıdır[79].

AYM'nin bireysel başvuru içtihatlarında somutlaştığı üzere, gerekli tüm tedbirlerin alınmadığını gösteren eksiklikler, kalabalık bir bölgede gerçekleşen ölümde yalnızca bir tanığın ifadesinin alınması şeklinde ortaya çıkabildiği gibi[80], elinde atış artığına rastlanan tanığın şüpheli olarak ikinci ifadesinin alınması için çağrılmasına rağmen kollukça getirilmemesi şeklinde de olabilmektedir[81]. Ayrıca maktulü öldüren kurşunun ateşlendiği silahı ortaya çıkaracak balistik incelemenin yapılmaması[82], otopsiyle ölümün yalnızca tıbbi sebebinin ortaya konup maddi koşulların önemsenmemesi[83] veya otopsinin olası kötü muameleye ilişkin tek delili oluşturacağı soruşturmada yüzeysel bir biçimde yapılması[84] da AYM'nin bireysel başvuru içtihatlarında yeterli çabanın gösterilmediğine ilişkin örnekler arasında yer almaktadır. Mahkeme, yakın tarihli başka bir olayda kazanın meydana geldiği an ile sonrasında kolluk tarafından tutulan tutanak ve düzenlenen belgelerdeki

76 Doğru ve Nalbant, *Önemli Kararlar,* 24.

77 Karan, *Yaşam Hakkı,* 131.

78 Polis Akademisi Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlar Dergisi, C. 1, S. 3, (2002): 149.

79 Karan, *Yaşam Hakkı,* 132.

80 Akkoç/Türkiye, B. No: 22947/93 ve 22948/93, 10/10/2000.

81 Doğan Demirhan, B. No: 2013/3908, 06/01/2016.

82 Oğur/Türkiye, B. No. 21594/93, 20/05/1999.

83 Fahriye Erkek ve Diğerleri, B. No. 2013/4668, 16/9/2015.

84 Tanlı/Türkiye, B. No: 26129/95, 10/04/2001.

olay saatinin uyuşmamasına ve ayrıca yine olay saati ile hastane giriş saatlerinin arasındaki şüpheli sayılabilecek farka rağmen iddiaların araştırılmamasını, bu iddianın herhangi bir şekilde karşılanmamasını soruşturmanın derinliği ve ciddiyeti üzerinde şüphe uyandıracak önemli bir eksiklik olarak nitelendirmiştir[85].

Uyuşmazlığın taraflarının kalabalık olduğu davalarda soruşturmanın etkili olabilmesi için büyük çaba sarf edilmelidir. Örneğin, Aralık 1989 tarihli komünizm karşıtı gösterilerin şiddetle bastırılmasından sonra AİHM, Romanyalı yetkililerin etkili bir soruşturma yürütmediği sonucuna varmıştır. Aynı olaylar çerçevesinde, başvuranların oğlunun hükümet karşıtı gösterilerde hayatını kaybetmesi ile ilgili davada Mahkeme, yüzlerce insanın eleştirilen ceza yargılamalarında zarar gören taraflar olarak müdahil olduğu göz önünde bulundurulduğunda, etkin soruşturma yapılmaması nedeniyle 2. maddenin ihlal edildiği ile ilgili tespitlerinin geniş kapsamlı bir sorunla ilgili olduğunu belirtmiştir. Kararının icrası bağlamında da kuşkusuz, ülke çapında genel önlemlerin alınmasının gerekli olacağını da eklemiştir[86].

Yaşam hakkını ihlal eden fiilin özel bir saikle yani ırkçı ya da ayrımcı bir saikle işlenmesi durumunda soruşturma makamları daha dikkatli ve titiz davranmalıdır. AİHM, kamu makamlarının şiddet olaylarını soruşturur iken, eylemin altında ırkçı bir saikin olup olmadığını bulmak ve nefret duygularının ya da etnik kökene dayalı, ön yargıların olayda rol oynayıp oynamadığının tespit edilmesi için makul tüm önlemlerin alınması gerektiğine vurgu yapmaktadır[87].

4. Soruşturmanın Makul Bir Özen ve Hızla Yapılması

Soruşturma işlemleri, yaşam hakkının ihlalinin ardından makul bir hız ve özenle yürütülmelidir. Soruşturma makamlarının makul hızla hareket etmemesi halinde delil toplamanın imkânsızlaşmasının yanında, kovuşturmanın zamanaşımı engeline takılması ve sorumluların hiçbir zaman belirlenememesi ve cezalandırılamaması gibi sorunlara yol açabilmektedir.

Makul özen yükümlülüğüne uyulup uyulmadığı her davanın kendine özgü koşulları içerisinde değerlendirilmelidir. Bu yükümlülük, daha çok soruşturma sürecinde maddi gerçeğin ortaya çıkarılmasını sağlayacak her türlü delilin zamanında ve eksiksiz olarak toplanmasını gerektirmektedir[88].

---

85 Yıldız Cingöz, B. No: 2019/16011, 19/1/2022.

86 AİHM, Romanya'da Aralık 1989 tarihinde yapılan hükümet karşıtı protestoların engellenmesi sırasında yaşanan ölüm olayının başvurucuları olan Elena ve Nicolae Vlase'nin oğullarının ölümü üzerine etkili etkili bir soruşturma yürütülmemesi sebebiyle Sözleşmesi'nin 2. maddesinin (yaşam hakkı) ihlal edildiğine karar vermiştir. 21 December 1989 ve Diğerleri/Romanya, B. No. 33810/07 ve 18817/08, 24/05/2011, açıklama için bkz., https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Life_TUR.pdf, E. T. 1.5.2022.

87 Karan, *Yaşam Hakkı,* 133.

88 Deveci, *Soruşturma Yükümlülüğü,* 90.

AİHM, ölümcül güç kullanımına ilişkin soruşturmalarda kamu makamlarının hızlı hareket etmesi, herhangi bir hile ya da kanuna aykırı bir eyleme hoşgörü gösterilmemesi, kamuoyunun hukuk devleti ilkesine bağlılığının sağlanması ve güven ortamının sürdürülmesini temel unsur olarak görmektedir[89].

5237 sayılı CMK'nın "*Bir suçun işlendiğini öğrenen Cumhuriyet savcısının görevi*" başlıklı 160[90] ve "*Cumhuriyet savcısının görev ve yetkileri*" başlıklı 161. maddelerinde soruşturmanın makul özen ve hızla yapılmasına dair hükümler içermektedir. Her iki madde de Cumhuriyet savcılarının maddi gerçeğin ortaya çıkarılmasına yönelik yetki ve görevleri belirtilmekte ve bu suretle makul sürede soruşturmayı sonuçlandırması beklenmektedir.

Soruşturmanın makul süre içerisinde bitirilmesi gerekliliği, etkin soruşturma yükümlülüğünün zaman boyutunu oluşturmaktadır. Bu gereklilik AİHS'in 6. maddesinde düzenlenmiş bulunan adil yargılanma hakkının bir unsurunu oluşturan, davanın makul bir süre içerisinde görülmesi hakkı ile benzerlik göstermektedir[91]. AİHM, soruşturma süresinin makul olup olmadığına ilişkin sabit bir üst sınır belirlememiş, sürenin makul olup olmadığı her olayın kendi şartları çerçevesinde incelenmesini tercih etmiştir. Bu nedenle bir dava için makul olarak bulunan bir süre başka bir dava açısından makul kabul edilmemektedir. Ancak genellikle sekiz yıl ve üzeri süreler mutlak olarak makul süre sınırının ihlali olarak kabul edilmektedir[92].

AYM, makul hıza ilişkin kesin bir süre sınırı çizmemiş, soruşturma makamlarının belirli engellerle karşılaşabileceğini kabul ederek ivediliğin somut olayın koşullarına göre inceleneceğini belirtmiştir[93]. Bu kapsamda, sonunda kovuşturmaya yer olmadığı kararı verilen ve on beş ay süren[94] veya biyolojik inceleme, iletişim kayıtlarının incelenmesi gibi teknik ve zaman gerektiren işler içeren ve bu sebeple iki yıl yedi ay süren[95] soruşturmaların makul sürede tamamlanmış

89 Karan, *Yaşam Hakkı,* 132-133.

90 5237 Sayılı CMK 160. madde: "*Bir suçun işlendiğini öğrenen Cumhuriyet savcısının görevi; (1) Cumhuriyet savcısı, ihbar veya başka bir suretle bir suçun işlendiği izlenimini veren bir hâli öğrenir öğrenmez kamu davasını açmaya yer olup olmadığına karar vermek üzere hemen işin gerçeğini araştırmaya başlar. (2) Cumhuriyet savcısı, maddi gerçeğin araştırılması ve adil bir yargılamanın yapılabilmesi için, emrindeki adli kolluk görevlileri marifetiyle, şüphelinin lehine ve aleyhine olan delilleri toplayarak muhafaza altına almakla ve şüphelinin haklarını korumakla yükümlüdür.*"

91 İnceoğlu, Sibel, *İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Adil Yargılanma Hakkı*, (İstanbul: Beta Yayınevi, 2005): 370.

92 İnceoğlu, *Adil Yargılanma Hakkı*, 373.

93 Deniz Yazıcı, B. No. 2013/6359, 10/12/2014; AYM, başvurucuların oğullarının cezaevindeki intiharının sorumlularının belirlenmesi için yeterli çaba gösterilmediği gerekçesiyle Anayasa madde 17'nin usuli boyutunu ihlal eder nitelikte bulmuştur. Nejla Özer ve Müslim Özer, B. No. 2013/3782, 21/4/2016.

94 Nejla Özer ve Müslim Özer, B. No. 2013/3782, 21/4/2016.

95 AYM, kolluk güçlerinin başvuruculara yakınının intihar ettiği yönünde önyargıyla hareket ederek yeterli delil toplamamaları sebebiyle Anayasa madde 17'nin gereklerinin karşılanmadığını belirtmiştir. Bkz., Fahriye Erkek ve Diğerleri, B. No. 2013/4668, 16/9/2015.

olduğu kabul edilmiştir. AYM, ifadelerin ölümden dört ay sonra tamamlanabilmesini, ölüme dair tıbbi raporun ancak bir buçuk yıl içinde hazırlanmasını, soruşturma izninin validen iki yıl dokuz ay sonra istenmesini ve tümüyle üç yıl üç ay içinde inceleme yapılmasına yer olmadığı kararını soruşturmanın makul hız ve özende yürütülme ölçüte uygun olmadığına karar vermiştir[96].

Gösterilmesi gereken makul hız sadece soruşturmanın sonuçlanması anına kadar geçerli olan süreci değil, yargılamanın tümüyle sonuç doğurmaya elverişli hız ve özenle yürütülmesi sürecini de içermektedir. AYM, idari davanın on beş yıl sürmesi hususunda makul hızın gösterilemediği kanısındadır[97]. Yine AYM, herhangi bir karışıklık içermemelerine karşın, Mehmet Çetinkaya ve Maide Çetinkaya Başvurusunda 5 yıl 10 ay 11 gün[98], Salih Ülgen ve Diğerleri Başvurusunda 6 yıl 7 ay 6 gün[99], Gürkan Kaçar ve Diğerleri Başvurusunda 9 yıl[100] ve Mehmet Karadağ Başvurusunda da 10 yıl 9 ay[101] süren yargılamaları makul hızda sonuçlanmadığı kanaatine ulaşmıştır.

AYM, Filiz Aka Başvurusunda ise ikinci temyiz sürecinin uzunluğuna dikkat çekmiş ve sekiz yılı aşan soruşturma ve kovuşturma süreci dolayısıyla yaşam hakkının usuli boyutunun ihlal edildiğine karar vermiştir[102]. AYM, başvuruculara, yakınlarının 1999 yılında Ulucanlar Cezaevine yapılan operasyon sırasında güvenlik görevlilerince öldürüldüğünden bahisle yaptıkları Hüseyin Çat ve Diğerleri Başvurusunda[103], yaşam hakkının usuli boyutunun ihlal edilmiş olduğuna karar vermiştir. Kararda *"Devam etmekte olan ceza yargılamasında altı müşteki, altmış dokuz mağdur ve yüz altmış bir sanık olması, olayın ciddiyeti ve karmaşıklığı nedeniyle dosyanın ilerlemesinde güçlükler yaşanması kaçınılmaz kabul edilse bile bu soruşturma ve kovuşturma sürecinin yaklaşık 15 yıl 8 ay devam etmesinin, öldürücü güç kullanılmasıyla ilgili bir soruşturmada halkın hukukun üstünlüğüne olan bağlılığını sürdürmesi ve hukuka aykırı eylemlere hoşgörü gösterildiği görünümü verilmesinin engellenmesi ilkesiyle bağdaşmadığı değerlendirildiğinden soruşturmanın hızlı ve yeterli olmadığı sonucuna varılmıştır."* gerekçesine yer verilmiştir.

5. Soruşturmanın Şeffaflığı ve Kamuoyu Tarafından Denetimi

Yaşam hakkının ihlaline yönelik soruşturmaların etkili olabilmesi için kamuoyu denetimine yer verilmelidir. Hesap verilebilirliğin sağlanmasında soruş-

96 Turan Uytun ve Kevzer Uytun, B. No. 2013/9461, 15/12/2015.

97 Doğan Demirhan, B. No. 2013/3908, 6/1/2016.

98 Mehmet Çetinkaya ve Maide Çetinkaya, B. No. 2013/1280, 28/5/2014.

99 Salih Ülgen ve Diğerleri, B. No. 2013/6585, 18/9/2014.

100 Gürkan Kaçar ve Diğerleri, B. No. 2014/11855, 13/9/2017.

101 Mehmet Karadağ, B. No. 2013/2030, 26/6/2014.

102 Filiz Aka, B. No. 2013/8365, 10/6/2015.

103 Hüseyin Çat ve Diğerleri, B. No. 2013/8475, 21/5/2015.

turmanın veya sonuçlarının kamuoyu denetime açıklığı ön plana çıkmaktadır. Ayrıca, ölenin yakınlarının meşru menfaatlerinin korunması için gerekli olduğu ölçüde, kendilerinin soruşturmaya katılımı sağlanmalıdır[104].

Hesap verilebilirliğin temini için soruşturmanın ve sonuçlarının kamuoyunun denetimine açıklığına özen gösterilmelidir. Ceza soruşturmasının etkililiğinin sağlanması için soruşturma makamlarınca tutulan tutanaklar ve diğer soruşturma belgeleri kamuoyuna açıklanmalıdır. Soruşturma belgelerinin açıklanmasının özel kişilere veya başka soruşturmalara zarar vermesi durumunda kamuoyu denetimine mahkeme tarafından sınırlama getirilebilir[105] Kamuoyu denetimin derecesi vakadan vakaya değişebilir ve bazı hallerde ilgili açıklığın sınırlandırılması da kaçınılmaz olabilmektedir. Ancak, yaşam hakkı ihlal edilen kişinin ailesinin ve yakınlarının soruşturma sürecine katılmaları sağlanmalıdır[106]. AİHM'ne göre şikayetçinin kamuya açıklığın asgari ölçütü olarak, soruşturma sürecine etkili bir biçimde katılması sağlanmalıdır[107]. Bu yükümlülük soruşturmanın aşamalarından haberdar olma ve gerekçeli karar verilmesi gibi sonuç yükümlülüğü niteliğindeki yükümlülüklerle birlikte özen yükümlülüğünü de içinde barındırmaktadır.

Yaşam hakkı ihlal edilen kişinin ailesinin ve yakınlarının/mağdurların soruşturmanın her aşamasında her bilgiye erişebilmeleri mümkün değil ise de[108] AİHM içtihadında, maktulün ailesinin soruşturma işlemlerinden haberdar edilmemesi ya da geç haberdar edilmesi[109], ailenin soruşturma[110] ve yargılama belgelerine erişememesi[111], aileye otopsi ve balistik inceleme raporlarının kopyalarının verilmemesi[112] hallerini yaşam hakkının ihlali olarak nitelendirmiştir.

AYM kanıtlama sorununu, *"somut olayın gelişimine ilişkin başvurucunun iddiaları ile soruşturma kapsamında elde edilen bulgu ve ulaşılan sonuçlar arasında farklılık"* olarak tanımlamıştır[113]. AYM, esas olarak olayların oluşumuna ilişkin delillerin değerlendirilmesinin idari ve yargısal makamların ödevi oldu-

---

104 Hugh Jordan/ İngiltere, B. No. 24746/94, 4/05/2001; Karan, *Yaşam Hakkı,* 132.

105 Karan, *Yaşam Hakkı,* 132.

106 McKerr/İngiltere, B. No. 28883/95, 4/05/2001; Hugh Jordan/ İngiltere, B. No. 24746/94, 4/05/2001; Paul ve Audrey Edwards/İngiltere, B. No. 46477/99, 14/03/2002; AİHM, McShane/İngiltere, B. No. 43290/98, 28/05/2002; Tahsin Acar/Türkiye, B. No. 26307/95, 2/04/2003; Cobrazu/Romanya, B. No: 6978/08, 25/06/2013.

107 Şenol, Cem, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Etkin Soruşturma Yükümlülüğü (CMK m.172/3)*, (İstanbul: Oniki Levha Yayınları, 2013): 155-157.

108 Ramsahai ve Diğerleri/Hollanda, B. No. 52391/99, K. T. 18 Mayıs 1999; Velcea ve Mazare/Romanya, B. No. 64301/01, 1/12/2009; Papapetrou ve Diğerleri/Yunanistan", B. No. 17380/09, 11/07/2011.

109 Trufin/Romanya, B. No. 3990/04, 20/10/2009.

110 Anık ve Diğerleri/Türkiye", B. No. 63758/00, 05/06/2007.

111 Oğur/Türkiye, B. No: 21954/93, 20 /05/1999.

112 Adalı/Türkiye, B. No. 38187/97, 31/03/2005.

113 Nesrin Demir ve Diğerleri, B. No. 2014/5785, KT. 29.09.2016.

ğunu[114] vurgulamaktadır. AYM'nin soruşturma ve yargılama makamların yerine geçecek şekilde delilleri değerlendirmesi söz konusu değildir. Ancak AYM yetkili mercilerin değerlendirmelerine tamamen bağlı değildir. AYM, kesin ikna edici bulgulara dayanarak farklı bir değerlendirmede de bulunabilir[115].

AYM, soruşturma kapsamında ölüm olayının nedenini aydınlatmak için gerekli adımların zamanında atılmadığı, 2003 tarihli AİHM kararında da bu yönde tespitler bulunmasına rağmen sorumluların tespitine yarayabilecek bütün delillerin toplanması konusunda gerekli özenin gösterilmediği, soruşturmanın çok uzun bir süre sonuca yönelik hiçbir işlem yürütülmeksizin rutin yazışmalarla sürüncemede bırakıldığı, bu durumun daha da ötesinde herhangi bir kesin sonuca ulaşılmasını engelleyecek bir şekilde zamanaşımı nedeniyle dosya hakkında kovuşturmaya yer olmadığı kararı verildiği bir olayda, soruşturmanın Anayasa'nın 17. maddesinin gerektirdiği yeterlilik ve hızda bir inceleme içermediği sonucuna ulaşmıştır[116].

AYM, soruşturmanın şeffaflığı ve kamuoyu denetimi konusunda AİHM içtihatları ile uyumlu karar vermelidir.

SONUÇ

Devletin negatif yükümlülüğü, ayrım gözetmeksizin ülkesinin sorumluluk çevresinde yaşayan kişilerin yaşam hakkını ihlal etmemektir. Yükümlülüğün istisnaları, Anayasanın 17/son maddesinde ve AİHS'in 2. maddesinde sınırlı olarak sayılmıştır. Bu anlamda istisnalar dar yorumlanmalı, hürriyetler ise geniş yorumlanmalıdır. Kamu görevlileri, devletin kendisine tanıdığı tüm imkanlarını seferber etmesine ve yasal mevzuatın tüm gereklerini yerine getirmesine rağmen istisnalar kapsamında yer alan eyleme son veremiyor ise kuvvete başvurması zorunlu hale gelmişse, ölçülülük[117] ilkesi çerçevesinde hareket etmelidir.

Devletin pozitif yükümlülüğü, yaşam hakkını korumak için koruyucu önlemler alınması, etkili mevzuata sahip olunması, mevzuatı etkili bir şekilde uygulayacak adli ve idari birimlerin oluşturulmasıdır. Bireylerin yaşamının tehdit altında olması ve bu tehditlerin devlet tarafından bilinmesi veya bilinebilecek durumda olması halinde daha ciddi koruyucu tedbirler alınmalıdır. Pozitif ve negatif yükümlülüklerin güvencesi olarak devletin soruşturma ve kovuşturma yükümlülüğü bulunmaktadır. Kamu makamları ölümle sonuçlanan tüm adli vakıalarda, olaya resen el koymalı, hızlı, özenli, etkili ve çok yönlü bir soruşturma yapmalı, hesap verilebilirliğin sağlanması anlamında tüm aşamaların kamuoyu denetimine

---

114 Murat Atılgan, B. No. 2013/9047, KT. 07.05.2015.

115 Nesrin Demir ve Diğerleri, B. No. 2014/5785, K. T. 29.09.2016.

116 İsak Tepe, B. No. 2014/4038, KT. 16.06.2016, §80.

117 Ölçülülük ilkesi için bkz., Metin, Yüksel, *Ölçülülük İlkesi: Karşılaştırmalı Bir Anayasa Hukuku İncelemesi,* (Ankara: Seçkin Yayınevi, 2002).

açık olmalı, yasal haklarını kullanabilmeleri açısından ölenin yakınlarının gerekli ölçüde sürece katılımları sağlamalı, soruşturma makamları, kişisel ve kurumsal anlamda tarafsız ve bağımsız hareket etmelidir. Soruşturma sonucunda dava açılması halinde, işlenen suç ile orantılı, hakkaniyete uygun ve caydırıcı cezalandırma yoluna gidilmelidir. AİHS ve Anayasanın sadece sözüne değil, özüne uygun davranılması gerekmektedir.

AİHS ve Anayasada güvence altına alınan kişilerin yaşam hakkının korumasına büyük önem verilmelidir. Devlet, yaşam hakkının korunması için kendisinden beklenebilecek her türlü önlemi almalı, buna rağmen yaşam hakkına karşı müdahalede bulunulması halinde etkili soruşturma yürüterek, maddi gerçeği araştırmalı ve sorumluların yargılanmasını sağlayacak mevzuatı oluşturmalıdır. AYM, bireysel başvuru yolu ile kendisine intikal ettirilen başvuruları titizlikle incelemeli ve temel hak ve hürriyetler lehine yorum yapmalıdır. Yaşam hakkının korunmasına yönelik temel ilkelerin yargılama makamları tarafından göz önünde bulundurulması hayati bir öneme sahiptir. Hukuki uyuşmazlığı çözmekle yükümlü derece mahkemelerinin AYM kararlarını göz önünde bulundurması hukuki istikrar ve öngörülebilirlik açısından büyük önem taşımaktadır. AYM'nin yaşam hakkı konusunda belirlemiş olduğu temel ilkelerin hayata geçirilmesi, hak ve hürriyetlerin etkin bir şekilde korunmasını da sağlayacaktır. Aynı zamanda yaşam hakkı konusunda temel ilkelerin uygulanması uzun yargılama süreçlerinin de önüne geçecektir. Temel hak ve hürriyetlerin etkin bir şekilde korunması devletin tazminat ödemesini de engelleyecektir. Yaşam hakkının korunmasına yönelik içtihatların istikrar kazanması, Türkiye'nin taraf olduğu AİHS ve AİHM'de aleyhine açılan davaları azaltacağı gibi ihlal kararı verilmesini de engelleyecektir.

Yaşam hakkının yargılama makamları tarafından istikrarlı bir şekilde uygulanması hak ve adaletin tecelli etmesi hususunda da büyük fayda sağlayacaktır. Özellikle AYM ve AİHM'e başvuru yapmayan kişilerin temel hak ve hürriyetleri de korunmuş olacaktır.

KAYNAKÇA

Akyazı, Güner ve Onur Tatar. "Yaşam Hakkı ve Ölüm Cezası, AİHM'in Ölüm Cezası Hakkındaki Yorumu". *Ankara Barosu İhk Yay*, S. 7-64 (Haziran 2002).

Centel, Nur ve Hamide Zafer. *Ceza Muhakemesi Hukuku*. İstanbul: Beta Yayınları, 2014.

Deveci, Ali. "Yaşama Hakkı ve İşkence Yasağı İhlallerinde Etkin Soruşturma Yükümlülüğü". *Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yüksek Lisans Tezi), Kayseri: 2014.

Doğru, Osman. *Yaşama Hakkı, Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi-5*. Ankara: 2018.

Doğru, Osman ve Nalbant, Atilla. *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi - Açıklama ve Önemli Kararlar*, İstanbul: Legal Yayınevi C. 1, 2013.

Duvan, Ayşe Özkan. "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 2. Maddesi Çerçevesinde Yaşam Hakkının Korunmasında Devletin Yükümlülüğü". *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 24, S. 2 (2018): 660-681.

Fendoğlu, Hasan Tahsin. *Anayasa Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2015.

Güleç, Sesim Soyer. "Ceza Muhakemesi Hukukunda Soruşturmanın Etkinliği İlkesi ve Takipsizlik Kararları Üzerindeki Etkisi". *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15, Özel Sayı (2014): 1393-1464.

Hakyemez, Yusuf Şevki. "2010 Anayasa Değişiklikleri ve Demokratik Hukuk Devleti.", https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/789487, E.T. 1.5.2022, S. 387-406.

İnceoğlu, Sibel. *İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Adil Yargılanma Hakkı*. İstanbul: Beta Yayınevi, 2005.

İnceoğlu, Sibel. *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa, Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Kapsamında Bir İnceleme*. İstanbul: Beta Yayınları, 2013.

Kalabalık, Halil. *İnsan Hakları Hukuku (Kavram - Uygulama - Hak ve Ödevler)*. Ankara: Seçkin Yayınevi, 2013.

Karan, Ulaş. "Yaşam Hakkı". Editör: Sibel İnceoğlu. *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa*. Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Kapsamında Bir İnceleme İçinde, İstanbul: Beta Yayınları, (2013): 115-135.

Kaya, Köroğlu. "Yakalama ve Gözaltı Sırasında Oluşan Hak İhlallerine Karşı Anayasa Mahkemesi'ne Bireysel Başvuru Hakkı". *Akademik Teklif Hukuk ve İdari Bilimler Dergisi*, 1, C. 1, Y. 1 (2013): 122-143.

Keser, Hayri. *Bireysel Başvuru ve Yaşam Hakkı*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2022.

Korff, Douwe. *Yaşam Hakkı, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 2. Maddesinin Uygulanmasına İlişkin Kılavuz Kitap, İnsan Hakları El Kitapları*, No. 8, Strasbourg, 2006.

Kunter, Nurullah, Yenisey, Feridun, Nuhoğlu, Ayşe. *Muhakeme Hukuku Dalı Olarak Ceza Muhakemesi Hukuku*. İstanbul: Beta Yayınevi, 2006.

Metin, Yüksel. *Ölçülülük İlkesi: Karşılaştırmalı Bir Anayasa Hukuku İncelemesi*. Ankara: Seçkin Yayınevi, 2002.

Polis Akademisi Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlar Dergisi, C. 1, S. 3, 2002.

Savcı, Bahri. *Yaşam Hakkı ve Boyutları*. Ankara: S.B.F. Basın ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi, (1980): 16-29.

Seçkin, Mehmet Beyhan. "Anayasa Mahkemesinin Bireysel Başvuru Kararları Işığında, Yaşam Hakkından Kaynaklanan Kamu Gücü İhlallerinin Değerlendirilmesi". *Ankara Barosu Dergisi*, 2, (2016): 419-439.

Şenol, Cem. *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Etkin Soruşturma Yükümlülüğü (CMK m.172/3)*. İstanbul: Oniki Levha Yayınları, 2013.

Turabi, Selami. *Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Rehberi*. Ankara: Seçkin Yayınları, 2015.